

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.14.20>

Volume 7/2

2023 p. 309-327

‘VAHDET-İ VÜCUD’A KAYNAKLIK EDEN AYETLER

VERSES OF THE QURAN WHICH ARE ARGUMENT OF “VAHDET AL-VUCUD”

Melahat BEKİ*

ÖZ

Vahdet-i vücûd düşünce sistemini savunanlar, tüm Kur’an-ı Kerim’i, vahdet-i vücûd nazarıyla okudukları için tüm ayetleri, bu ekolün düşüncesine birer argüman olarak kabul ederler. Ancak bu çalışmada, vahdet-i vücûd’a delil olarak gösterilen ve kaynaklık ettiği savunulan bir çok ayetten öne çıkanları ele alınıp incelenmiştir. Ve bu ayetlere, vücudun birliğini savunanların nasıl anlam verdiğine dair örnekler sunulmuştur. Bu nedenle, ayetlerin tefsirinde, siyasi, sosyal, yahut fikhî boyutlar bir yana bırakılarak, tefsirlerdeki vahdet-i vücûd eksenindeki yorumlardan bazılarına yer verilmiştir.

“Vahdet-i vücûd” düşüncesine kaynaklık ettiği savunulan bazı ayetler ve onlara ilişkin özellikle İbn’ül Arabî ve onun ekolünden olan şârihlerin yorumu, bu düşünce sisteminin naslara dayandırılabilmesine dair incelikli deliller öne sürmektedir. Özellikle Ahmet Avni Konuk’un Füsüs şerhinde yer verdiği ayetlerin yorumları öncelikli olmak üzere, öne çıkan ayetlerin nasıl vahdet-i vücûd düşüncesi bağlamında temellendirildiğine örnekler verilmeye çalışılmıştır. Kuşkusuz, Kuran-ı Kerim’in tamamında yer alan ayetleri, vahdet-i vücûd nazarı ile okuyan vücûd ehli şârihleri, kutsal kitabın tüm ayetlerinde varlığın birliği düşüncesinin yansımalarını görmektedirler. Ancak biz bu çalışmamızda, söz konusu ayetler arasından en çok öne çıkan ve vahdet-i vücûd düşüncesini savunan kimselerce ilk olarak öne sürülen ayetleri ele almayı uygun gördük. Bu ayetlere dair, vahdet görüşünü benimseyen bir çok şârihin, işârî tefsirine yahut batınî yorumlarına yer vermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: *Vahdet-i Vucûd, Tasavvuf, Ayet, Tefsir*

ABSTRACT

This research focuses on some of the Quranic verses that are brought as proofs to the oneness of Being. It also evaluates how the interpretations of the same verses are reflected to the interpretations of defenders of the principle as well as of those who

* Dr., Araştırmacı, E-mail: melahatbeki@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6226-4317, İstanbul, Türkiye.

reject the principle. In the investigation of the different commentaries of these verses, the political, social or religious canonical side of the issue are not taken into consideration.

What we find out from the idea that Quranic verses establish sources of the principle of oneness of being, is that Ibn Arabi and commentators among his followers can be used as a sign that this system of thought is built on the religious sources of Quran and Hadith. Espacially, the commentaturs among İbn Arabi whose name is Ahmet Avni Konuk, the one of our consideration about his idea and thoughts on İbn Arabi's idea of oneness of Being. Also, we put some verses of Quran in our article without commentators because we believed, these verses are very important about to be sample of the principle of oneness of being. Because of our article is not very large as a book, so we put these verses just to be an a deep sample which related of the principle of oneness of being. But the other verses of Quran which are more clear argümant about the principle of oneness of being, we gave their commentators from İbn Arabi's followers. Which verses and commentary we used in this article are very basic argument about the principle of oneness of being is comes from verses of Quran by İbni Arabi' followers.

Key Words: *Oneness of Being, Sûfism, Quranic Verses, Commentary of the Quran*

Giriş

Vahdet-i Vücûd meselesi geçmişte ve günümüzde bilginlerin hakkında pek çok şey söylediği, tartışmaların odağında kalmış ve ilgi odağı olmaya devam etmiş bir konudur.

Arapça'da varolmak ve varlık bulmak anlamında kullanılan kelime "vücûd"dur. Tasavvuf ıstılahında, özellikle vahdet-i vücûd düşüncesinde, seyr-i süluk yapan sâlik, beşeri sıfatlarından sıyrıldıkça ve Hak'ta fani olunca Hakk'ı bulur. Vücûd-ı külli; "külli varlık", anlamına gelirken, vücûd-ı mutlak, "mutlak varlık" manasında kullanılır. Sonradan var olanın kendisine dayandığı özü gereği zorunlu varlık olmalıdır ki O da ancak Hak'tır.¹ Vücûd-ı mukayyed ise; varlığı 'vücûd'u mutlak'a bağlı olan gölge varlık, zahir-i Hak gibi anlamlarda kullanılır.²

Hak, zâtı hakkında çokluk düşünilemeyen gerçek birdir.³ Zâtı; sıfatlarının, sıfatları, isimlerinin aynıdır. Hak, kendisiyle taayyün etmediği halde, taayyün eden her şeyde zuhur edendir.⁴

İbnü'l-Arabi, vücûdu kadime tahsis etmiş ve yaratılmışın varlığını reddetmiştir. Yani, İbnü'l-Arabi'ye göre; sonradan yaratılmış varlık değil, sonradan yaratılmış mevcutlar söz konusudur. Ona göre mevcutlar, yok hükmündedir. Ancak, Hakk'ın sürekli yaratıcı

¹ İbnü'l Arabî, *Fususul Hikem*, çev. Ekrem Demirli, Kabala Yayınevi, İstanbul 1999, s.29.

² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınevi, İstanbul 2005, s.704-705.

³ Ebu'l Alâ Afîfî *Fususul Hikem Okumaları İçin Anahtar*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2002, s.53.

⁴ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s.577-583.

olması açısından sürekli muhtaçtırlar. Böylelikle İbnü'l Arabi, yaratılmışların varlığı sorununu ortadan kaldırmıştır.⁵

Arapça'da vahdet-i vücûd; varlıkta birlik anlamına gelmektedir. Tek mutlak varlığın Allah olduğunu, O'ndan başka bir varlık olmadığını ifade eder. Bütün mevcudat, o Bir'in görünümlerinden, tecellilerinden ibarettir ve hakikatte O'ndan başka bir şey yoktur.⁶

Vahdet-i vücûd düşüncesine göre, Hak her an bir yaratıştadır ve bu yaratma eylemi sayesinde mevcudat, yokluktan varlığa çıkar, Hakk'ın kendilerindeki zuhuruyla varlık elbisesi giyer bir nevi var olurlar.⁷

Vahdet-i vücûd düşüncesinin naslara dayandırılıp dayandırılmayacağı üzerine birçok tartışma söz konusu olmuştur. Biz bu çalışmamızda, bu düşüncüyü savunan sûflerin referans aldıkları Kur'an ayetlerinden en öne çıkanlara şerhleriyle birlikte yer vermeye çalıştık.

1. 'Vahdet-i Vücûd'a Delil Olarak Gösterilen Ayetler

Mutasavvıfların vahdet-i vücûd'a delil olarak gösterdiği ayetlerden bazıları şunlardır:

1.1 *"Göklerin ve yerin sırrı yalnız Allah'a aittir. Bütün işler O'na döndürülür. Öyleyse O'na kulluk et ve O'na dayan. Rabbin yaptıklarınızdan gafil değildir."*⁸

Bu ayete dair, İbn'ül Arabi'nin yorumunu şerheden Ahmet Avni Konuk, Hak âlemin hüviyeti ve aslı olunca, bütün hükümlerin sadece O'nda toplandığını ve O'nda zâhir olduğunu belirtir. 'Her şey O'na rücu eder' ayetiyle bu hükmün sabit olduğunun altını çizen Konuk; ayrıca bu anlayışın hakikat ve keşf yoluyla mümkün olduğunu dile getirir. Ölüm ile kulun Hakk'a rücu edeceğine delil olarak Hud suresi 123. Ayeti gösteren İbn'ül Arabi, emrin küllisinin O'na râci olduğunun altını çizer. Bu yorumu şerheden Konuk, bu sözde muhakkak, Hak'ın emrin 'ayn'ı olduğuna işaret olduğunu söyler. Çünkü kulun suretinde mukayyed olan hüviyet-i Hak, ölüm ile kulun o mukayyed sureti çözüldüğünde, hüviyet-i mutlakasına rücu' eder. Vahdet-i vücûd düşüncesinin temel bakış açısından hareketle Konuk, tam da bu noktada, kulun vücudunun, vücûd-i Hakk'ın tenezzül ederek, o surette müteayyin ve mütekayyid olduğunu dile getirir. Ve o taayyün bozulduğu ve o kayıd çözüldüğü zaman, ıtlaka rücu edeceğini belirtir.⁹

1.2- *"O'nun için nereye döner, yönelirseniz, Allah'ın yüzü (kıblesi) işte oradadır."*¹⁰

⁵ Suad el-Hakîm, *İbnü'l-Arabi Sözlüğü*, çev.Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s.690-693.

⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.683.

⁷ Suad el-Hakîm, *İbnü'l-Arabi Sözlüğü*, s..641-649.

⁸ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Hazırlayanlar: Halil Altıntaş, Muzaffer Şahin. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Hud, 11/123.

⁹ Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l Hikem Tercüme Ve Şerhi*. Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2000) 3/309.

¹⁰ el-Bakara, 2/115.

Tefsirlerde, ayette geçen 'vecih' yani 'yüz' kelimesi, Allah'ın kiblesi olarak açıklanmıştır. Nitekim bu ayeti tefsir eden Elmalılı Hamdi Yazır bu ayeti, her nereye dönülürse dönülsün, orada Allah'a çıkan bir yön, bir cihet olduğunu, Allah'ın bir mekânı olmadığını, O'nun, aslında yönden de cihetten de münezzehtir olduğunu belirtir. Bütün yönler, bütün cihetler O'nun olduğu için, namaz kılmak için, mutlaka bir mescide bulunmanın mecburi olmadığını, yeryüzünün her tarafında, hatta zaruret halinde de her yana, her cihete namaz kılınabileceğini söyler.¹¹

Ayetle ilgili olarak İbnü'l Arabî'nin Tedbirat-ı İlahiye adlı eserini şerheden Avni Konuk'un yorumu dikkat çekicidir. Konuk, dünyanın uzaklıkla algılanmasının, maddi değil manevi bir hüviyeti olduğunu söyler, zira dünya Hakk'ın varlığının mertebelerinden bir mertebedir. Ve yukarıda zikrettiğimiz Bakara 115. Ayetin gereğince, Hak; zâtı, esması ve efali ile onda zahirdir. Bu bakımdan uzaklık, ancak gerçekten cahil ve gafil olanlara nazardır. Çünkü cahil kişi, kendisinin ve âlemin varlığını müstakil bir varlık olarak algılar ve Hakk'ın vücudundan ayrı görür.¹²

Bu ayete, Abdürezzak Kâşânî'nin yaklaşımı da ilginçtir.¹³ O bu ayeti şöyle tefsir etmiştir:

"Ve lillâhil meşriku", bu ifadeyle Hristiyanların cenneti ve hakikatte batı, Hristiyanların cenneti ve hakikatte bâtını, Hristiyanların kiblesi olan nur ve zuhur âlemi; "Vel mağribü" ifadesiyle de Yahudilerin cenneti ve hakikatte zahiri, Yahudilerin kiblesi olan zulmet ve ihtifa (gizlilik) âlemi de Allah Teala'nındır. "Fe eynema tüvellü fesemme vechullah)" yani "Nereye dönerseniz Allah'ın kiblesi oradadır" ifadesi de siz, zahir ve batından hangi cihete teveccüh ederseniz, işte cemi-i sıfatıyla mütecellî olan Zâtullah oradadır, anlamına işaret etmektedir. Kâşânî aynı zamanda bu ayeti, şuhud ve fena hallerinde, kalpte meydana gelen cemal tecellisi ve fenadan sonra beka halinde celal sıfatının tecellisi nedeniyle, kalplerin hicap ve tesettüre girmesi ve nihayetinde kalplerdeki gurubun dahi Allah'tan olması şeklinde bâtînî bir yorumla tefsir eder. Ve hangi cihete teveccüh etseniz, vechullah oradadır, sırf Ondan başka bir şey yoktur, diyerek de ekler.¹⁴

1.3- "Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, onu ancak Allah attı."¹⁵

Bu ayeti Kâşani, Te'vilat-ı Kâşaniyye'de bâtînî bir yorumla tefsir eder. Bu ayet ile Allah'ın müminleri te'dip ederken aynı zamanda, filleri kendilerinden selb edip, Allah'ı ispat ile, onları tevhid-i ef'ale hidayet ettiğini söyler. Nebi aleyhisselamın ise Hak ile beka makamında olduğundan, bu birlik makamının manasını ifade etmek için 'habibim,

¹¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sadeleştiren: Nusrettin Boleli, (İstanbul: Azim Dağıtım, Zehraveyn Yayınvei, 1992)1/394.

¹² Ahmet Avni Konuk, *Tedbirat-ı İlahiye Tercüme Ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı, (İstanbul İz Yayıncılık, 2004), 164.

¹³ Kemaleddin Abdürezzak Kâşâniyyüs Semerkandî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, terc. Ali Rıza Doksanyedi, (Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1988) 1/50.

¹⁴ Semerkandî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, 1/ 50.

¹⁵ el-Enfal, 8/ 17.

küffara toprağı attığın vakitte sen atmadın ve lakin Allah attı' buyurup, 'sen atmadın' demekle, Habibi'nden atmak fiilini selb, 'Lakin Allah attı' sözüyle, atmak fiilini Nebi Aleyhisselama nisbet ettiğini vurgular. Kâşânî'ye göre, o halde toprağı atan Hz. Muhammed'dir. Fakat nefsiyle değil, Allah ile atan Hz. Muhammed'dir. Ayrıca ayette, Allah, 'onları biz katl ettik' diyen müminlerin nefislerinin sözünü işitince, her ne kadar katl fiili, müminlerin mazharlarında zahir olursa da, katl edenin ancak kendisi olduğunu vurgulamıştır.¹⁶

Ayeti tefsir eden Elmalılı Hamdi Yazır ise, Kureyş ordusuna karşı kazanılan zaferin, aslında Müslümanların müşrikleri öldürmesiyle değil, hakikatte onları Allah'ın öldürmesiyle olduğunu açıklamaktadır. Ve buna da Cebrail'in peygamberimiz gelerek bir avuç toprağı müşriklere doğru atmasını istemesinin vesile olduğunu belirttikten sonra, bu ayetten vahdet-i vücûd görüşü çıkarılmasına karşı çıkmaktadır. Bu ayetin vahdet-i vücûd görüşüne delil olarak kullanılmasını doğru bulmadığını belirten Yazır, ayetin ittihad değil, fiillerin yaratılışı, görünüşteki etkilerinin ötesinde ve üstünde olan gizli ve hakiki etkinin ispatı ve gerçek etken olan Allah'ın gücü ve kuvvetini vurguladığını söylemektedir. Yazır'a göre, aslında ortada atan ve atılan, gazi olan ve ölen değil, ancak bütün bunların üstünde mutlak kudret sahibinin emrinin ve iradesinin geçerliliği söz konusudur. Yani bunların hiçbiri tek tek veya hepsi birden Allah değildir. Fakat hepsi üzerinde hükümler bir Allah vardır ki bütün sebepler ve âmiller, gizli ve açık tesirler ve bunların sonuçları netice itibarıyla O'nun hükmü altındadır.¹⁷

Ancak Elmalılı'nın vahdet-i vücûdla ilgili başka açıklamalarına bakıldığında, onun hakiki manasıyla vahdet-i vücûd'u; (eleştirmekle beraber) genel olarak, -sadece keşif yoluyla marifet yolunda merhaleler katedmiş seçkin kimseler için mevzu bahis olacak şekilde-olumlu gördüğünü de belirtmek gerekir.¹⁸

Bu ayeti vahdet-i vücûdçu bir yaklaşımla ele alanlara gelince:

Tedbirât-ı İlâhiye şerhinde bu ayetin yorumuna yer veren Avni Konuk, ayeti şu şekilde yorumlamaktadır: Hz. Peygamber, 'Beni gören muhakkak Hak'ı gördü' sözü ile yüksek hüviyetinin, zât-ı Hak ve taayyünün dahi zât ve sıfat ile Hak olduğuna işaret etmiştir. Bu bağlamda, Kur'an-ı Kerim, Hz. peygamberin hüviyetiyle taayyünü arasında olan emr-i muta'ı ilahidir. Kur'an-ı Kerim'de kendi hüviyetlerinin hak olduğuna 'Attığın vakit sen atmadın fakat Allah attı' (Enfal 8/17) ayet-i kerimesinde ve taayyünün kul olduğuna da, 'Habibim de ki, Ben de ancak sizin gibi bir beşerim' (Kehf 18/110) ayet-i kerimesinde işaret edilmiştir. Bu hakikat tüm varlıklar hakkında da böyledir. Nitekim Hak Teala hazretleri Kur'an-ı Kerim'de tüm müminlere 'Onları siz katletmediniz velakin Allah katl etti'(Enfal 8/17) buyurmuştur.¹⁹

¹⁶ Semerkandi, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, 2/59-60.

¹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/ 212-213.

¹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/475.

¹⁹ Konuk, *Tedbirat-ı İlâhiye Tercüme Ve Şerhi*, 269-270.

Mevlana'ya göre de "Ve ma rameyte iz rameyte", "Attığın zaman da sen atmadın, onu ancak Allah attı" hitabı nisbet cihetindedir. Ve hem nefiy vardır hem de ispat vardır. Ve ikisi de yerindedir. Peygamberimizin Bedir gazasında müşrikler tarafına bir avuç taş kırığı attığını belirten Tahir'ül Mevlevi, Mevlana'nın bu ayetle ilgili yorumunu şöyle şerh etmektedir: Cenab-ı Hak'ın 'ya Muhammed attığın zaman sen atmadın. Ancak Allah attı' hitabında hem nefiy hem de ispat vardır. 'Attığın vakit' ifadesiyle taşların, taraf-ı Nebeviden atıldığı ispat ediliyor. 'Sen atmadın' ifadesiyle de atma işi, Resulullahtan nefyolunuyor ki, her ikisi de doğrudur ve sabittir. Çünkü zahirde taşları atan Resulullah iken hakikatte atan ve o taşlara müşrikleri sersemletmek özelliğini verense Allah'tır. Hz. Mevlana, bu ayeti tefsir ederken beyan edilen nefiy ve isbatın yerinde zikredildiğini söylüyor. Yani bir avuç toprak ve taş bir ordunun kırılıp bozulmasına nasıl sebep olur? Avuç Hz. Peygamberin avucudur ama atış Allah'tandır. Bu iki nisbetin nefiyi de isbatı da yerindedir.²⁰

Abdulgani en-Nablusi'den naklen, İbn'ül Arabi Futuhat'ı Mekkiye'nin 131. babında bu ayetle ilgili olarak şu yorumda bulunmuştur: 'Sen atmadın, fakat Allah attı...' Bu ifade ile Allah, atanın Hz. Muhammed olmasını nefyetmiş, kendi nefsinin Muhammed'in aynısı olarak ispat etmiş, onun yerine Allah ismini koymuştur. İşte bu, bu meselenin hükmü ve özüdür.²¹

1.4- "Sana gerçek surette biat edenler, Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların eli üstündedir."²²

Bu biat İslam tarihinde 'Biatü'r-Rıdvan' ismiyle anılır. Bin dörtyüz kadar ashap, Mekke civarında, Hudeybiye köyünde bir ağaç altında Peygamber'e biat etmişlerdi. Müfessirler, 'Yedullah'ı Allah'ın inayeti, yardımını, kudreti diye tevil etmişlerdir.²³

Kâşâni bu ayeti 'vahdet-i vücûd'un delili olarak sunulabilecek şekilde şöyle yorumlamıştır. Sana biat edenler ancak Allah'u Teala'ya biat ederler ifadesi, fitratın başlangıcında, kullardan alınmış eski sözün neticesidir. Resule biatın, Allah'a biat olmasının nedeni onun vücudundan fani olması ve zâtında, sıfatında, ef'alinde Allah'ın tahakkuk etmesidir. Bu nedenle, her ne ki Nebi'den sadır olur ve ona nisbet olunursa hakikatte Allah'tan sadır olmuş ve Allah'a nisbet olunmuştur. Bu durumda Nebi'ye biat, Allah'a biattir.²⁴

Elmalılı İbn Cerir'in tefsirine dayanarak bu ayetteki 'Allah'ın eli' tabiriyle ilgili şu yorumlarda bulunur: Bunda iki vecih vardır. Birincisine göre bu ifade ile peygamber, Allah Teala'nın bir elçisi, hükümlerini uygulamaya memur bir aleti olmak itibariyle

²⁰ Tahir'ül Mevlevi, *Şerh-i Mesnevi*, (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1969) 11/ 957-958.

²¹ Abdulgani en-Nablusi, *Gerçek Varlık*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003),171.

²² el-Fetih, 48/10.

²³ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf Ve Tarikatlar*, (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2004), 239.

²⁴ Semerkandi, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, 3/108.

Allah'ın eli gibi tasvir ettirilmiştir. Çünkü Allah, kendisinden bir cüz olmak manasında uzuvlardan münezzehtir. İkinci manaya göreyse başlangıç cümlesi olarak 'el' kuvvet ve kudret veya nimet manasında tevil edilebilir ki netice olarak ikisinin de sonucu bu beyattan oluşan asıl faydanın beyat edenlere ait olacağını açıklamaktır.²⁵

Bu ayetin şerhiyle ilgili olarak Avni Konuk'tan naklen, Muhyiddin'i Arabi'nin yorumu şöyledir: Rabbani tecelli iki çeşittir, biri zâti, diğeri sıfatidir. Zâti tecelli uluhiyet ve rububiyet olup, tecelli-i uluhiyet Hz. Peygambere olmuştur ki Fetih Suresi 10. ayet-i kerimesiyle işaret olunmuştur."²⁶

Mutasavvıflara göre, biat esnasında Peygamber efendimizin eli, ashabın elleri üzerindeydi. Allah, onun elini kendisine nispet ederek, kendi kudret ve atâsı durumunda tutmuştur. Çünkü Peygamber, kendi nefisinden fani ve Rabbiyle bakidir. Allah Teala'nın naibi ve ism-i a'zâmın mazharıdır.²⁷

Mevlana Celaleddin Rumi de bu mutasavvıflardan biridir. Mevlana, mesnevisinde "Allah onun elini kendi eliyle isimlendirdi. –Allah'ın eli, onların eli üzerindedir- ayetini vahyetti"²⁸ beytiyle bu görüşte olduğunu beyan etmiştir. Bu beyti şerh eden Tahir'ül Mevlevi de şu yorumda bulunmuştur: Allah'a yakınlığın nafilelerle yakınlık ve farzlarla yakınlık şeklinde iki derecesi vardır. Peygamberimiz, farzlarla yakınlık mertebesinde bulunduğu ve zâtını, Zât-ı Hak'ta fani kılmış olması cihetiyle, kendisi şununat-ı Hakk'a vasıl olmuş ve Allah'ın kudreti, onun eli vasıtasıyla tecelli etmişti. Bu tecelli Hz. Peygamberde zuhura geldiği gibi, onun feyz-i veraseti ile ehlullahın kâmillerinde de meydana gelir. Nitekim Hazreti Mevlana mürşid-i kâmilî tarif etmek için ayet-i kerimeden iktibasta bulunmuştur."²⁹

1.5- "*Kullarım sana beni sorunca haber ver ki, işte şüphesiz ben yakınımıdır. Bana dua ettiği vakit dâinin duasına icabet ederim.*"³⁰

Kâşânî bu ayeti tefsir ederken, sülûk ehli sâlik ve talipler açısından ele alıp batınî bir yorumda bulunmuş, Allah'tan marifet isteyenlerin hal ve istidatları lisanı ile ettikleri duaları O'nun kabul edip karşılığını vereceğini bu ayetle dile getirdiğini belirtmiştir. Ayrıca zühd ve ibadetle istidatlarını tasfiye eden ve Allah'ın icabet etmesini dileyen kulların, tasfiye olması halinde kalp aynalarından Allah'ın tecelli edeceğini ve O'nun müşâhade edileceğini söylemiştir.³¹

Ayetle ilgili Elmalılı ise vahdet-i vücûd düşüncesi dışında ayetin zahirinden hareketle şu şekilde bir yorumda bulunmuştur: Allah'ın yakınlığının manasının yer yakınlığı, cihet

²⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/161.

²⁶ Konuk, *Tedbirat-ı İlahiye Tercüme Ve Şerhi*, 392.

²⁷ Eraydın, *Tasavvuf Ve Tarikatlar*, 239.

²⁸ Tahir'ül Mevlevi, *Şerh-i Mesnevi*, 5/ 1394.

²⁹ Tahir'ül Mevlevi, *Şerh-i Mesnevi*, 5/1394-1395.

³⁰ el--Bakara, 2/186.

³¹ Semerkandi, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, 1/72.

yakınlığı olmadığını, Allah'ın zâtını bu şekilde vasıflandırmasında, Allah'ı zor bilir, zor işitir gibi zannedip de dua ve ibadetinde bağırp çağırarlara, gürültü, patırtı edenlere red olduğunu söylemektedir.³²

İbnü'l Arabî'nin Fusûs kitabını şerh eden şârihlerden Ahmet Avni Konuk ise ayeti, vahdet-i vücûdçu ekolün görüşüne göre yorumlarken, hem dua eden hem de dua edilennin hüviyeti açısından bir ikilik var ise de dua edenin zahir, cevap verenin ise bâtın olması itibariyle, aslında vücûd-u vahidin ayrı ayrı iki sureti olduğunu söylemektedir. Ona göre bu suretle cümlesi Zeyd'in azasına benzer çünkü bu suretlerin hepsi vücûd-i vahid-i Hakk'ta zahir ve onun üzerine taridir, dolayısıyla Hakk'ın azası gibidir.³³

Aşağıda yer alan şu ayetler de, Fûsus-ul Hikem şerhinde Avni Konuk tarafından vahdet-i vücûda delil gösterilmiştir:³⁴

2. 'Tenzih ve Teşbih Yönüyle' 'Vahdet'e Delil Gösterilen Diğer Ayetler

2.1- "Her kim bunu duyduktan sonra onu değiştirirse, her halde vebali sırf onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz ki Allah işitir, bilir."³⁵ Bu ayet, işitme ve bilme gibi teşbih sayılabilecek sıfatların vahdet-i vücûd düşüncesi içerisinde tenzih yorumlarıyla mütelâ edilmediğinde anlaşılmasında sıkıntılar doğurması bakımından önemlidir.

2.2- "Korkmayın 'buyurdu; 'çünkü ben sizinle beraberim, işitirim ve görürüm..'".³⁶ Yine ilahi sıfatlarda teşbihe işaret eden bu ayet, tenzih düşüncesiyle cem edilerek düşünülmediğinde, vahdet-i vücûd düşüncesi bağlamında okunup yorumlanmadığında, tanrı tasavvuru açısından anlaşılması zorlaşmaktadır.

2.3- "Sizin yaratılmanız da diriltiğiniz de ancak tek bir nefis gibidir. Hakikat, Allah Semi'dir, Basirdir."³⁷ Tenzihde teşbih, teşbihte tenzih olduğunu öne süren İbnü'l Arabî yorumları eksik kaldığında bu ve benzeri tebihî sıfatları öne çıkaran ayetlerin anlaşılması eksik kalmaktadır.

2.4- "Kim Rasul'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur, kim de, yan bükürse üzerlerine seni gözcü göndermedik".³⁸ Vahdet-i vücûd düşüncesinde hakikat-ı Muhammediyye'nin ilahi isimlerin cem olduğu Allah isminin bir tecellisine işaret olduğu düşünülmekte, bu ayet bu nazar itibariyle değerlendirildiğinde, vahdet düşüncesi için önemli bir argüman olmaktadır.

³² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/ 545-546.

³³ Konuk, *Fusûsu'l Hikem Tercüme Ve Şerhi*, 4/46-47.

³⁴ Konuk, *Fusûsu'l Hikem Tercüme Ve Şerhi*, 1/152-153.

³⁵ el-Bakara, 2/181.

³⁶ et-Taha, 20/46.

³⁷ Lokman, 31/28.

³⁸ en-Nisa, 4/80.

2.5- “Evet onlardan evvelkiler de mekrettiler, fakat binnetice bütün mekr Allah’ındır! O bilir her nefis ne kesbediyor! Yarın kafirler de bilecek ki o yurdun ukbası kimin!”³⁹

2.6- “Bununla beraber mekrettiler, Allah da mekirlerine mekretti. Öyle ya, Allah hayru’l makirindir!”⁴⁰

Yukarıda zikredilen ayetlerin her biri, vahdet-i vücûd düşüncesi açısından özellikle tenzih- teşbih ilişkisi göz önüne alınarak nasıl yorumlandığına bakılacak olursa ayrı bir makalenin hatta kitapların çalışma konusu olacak vüsatte olduğu görülmektedir. Bu nedenle, genel bir fikir ve ipucu vermesi açısından, sadece yukarıdaki ayetlerden Allah’ın mekretmesinden bahseden Âl-i İmran 54. ayeti ve Ra’d suresini 13. ayetini mercek altına almak istiyoruz. Son ayetle ilgili olarak klasik tefsircilerin bakış açısında bir örnek olarak Elmalılı Hamdi Yazır’ın görüşüne yer vermek istiyoruz. Yazır, Allah’tan gizli olan bir şey olmadığı için Allah’ın mekrine göre, diğerlerinin yaptığı mekirlerin bir hiç niteliğinde olduğunu, bir kesibten başka bir şey olamayacağını belirtir.⁴¹

Mekir gibi istihzanın da Allah’a izafe edilmesi hem klasik tefsircileri, hem de vahdet-i vücûd düşüncesine sahip şârihleri düşündürmüş ve farklı yorumlara yönlendirmiştir.

2.7- “Allah onlarla istihza ediyor da, tuğyanları içinde bocalarken kendilerini sürüklüyor. Bunlar işte öyle kimselerdir ki, hidayet bedeline dalaleti satın almışlardır da ticaretleri kar etmemiştir, yolunu tutmuş da değillerdir.”⁴² Bu ayet de tıpkı Allah’ın mekri gibi farklı yorumlara yol açmıştır.

Kaşâni’nin bu ayetle ilgili tefsirinde teşbih ve tenzih konusunu nazar-ı dikkate almadığını ancak ayete oldukça farklı vahdet-i vücûd doktrinine uygun bir yorum getirdiğini görüyoruz: Ona göre, Allah; münafıkları alaya alır ve onları küçümser; çünkü ilahi mertebedeki nûriyyet yönü onlarda yok olmuştur.⁴³

Elmalılı ise, bu ayeti, ‘Allah’a alay yakışır mı?’ sorusuna cevap arayarak tefsir etmiştir ve ilahi adalet gereği Allah’ın rızasının dışına çıkanlara karşı Allah’ın onları hor görmekle rezil edebileceğini söylemiştir.⁴⁴

Bakara 15. ayette geçen, ‘istihza’, Al-i İmran 54. ayette geçen ‘mekr’ gibi sıfatlar, kesif âlemde ortaya çıkan işlerdendir. Ve Allah bunları çirkin görür. Nitekim âlemde mevcut olan sıfattan bazıları kötü bazıları iyidir. Ve âlem Allah’ın sıfatı üzerine olduğu için, Hak tüm fiilleri kapsayıcı olduğu gibi âlem de kapsayıcıdır. Hakk’ın ve âlemin sureti üzerine

³⁹ er-Ra’d, 13/42.

⁴⁰ Al-i İmran, 3/54.

⁴¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/163-164.

⁴² el-Bakara, 2/15-16.

⁴³ Semerkandi, *Te’vilât-ı Kâşâniyye*, 1/ 12.

⁴⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1/ 216.

yaratılan insan da ilahi sıfatların hepsinin meclasıdır. Ve bu nedenle de kötüyü ve iyiyi içerir.”⁴⁵

3. 'Müsebbibü'l Esbab'lık Vurgusuyla 'Vahdet'e İşaret Eden Ayetler

Aşağıdaki birkaç ayet de Allah'ın sebeplere atfedilen fiilleri kendisine nispet etmesi yani Müsabbibü'l esbab olması açısından 'vahdet-i vüc'ud'a delil olarak ileri sürülmüştür:

3.1- “De ki, size müvekkel olan ölüm meleği canınızı alacak. Ondan sonra da rabbinize döndürülüp götürüleceksiniz.”⁴⁶ Bu ayet, vahdet-i vücûd düşüncesinde tek ve mutlak failin Allah olduğuna işaret etmesi bakımından önemlidir.

3.2- “Kullarının üstüde galip olan O'dur. Ve O üzerinize muhafaza melekleri gönderir. Sonunda birinize ölüm geldiği zaman onu gönderdiğimiz melekler vefat ettirirler.”⁴⁷ Yine bu ayet de yukarıdaki ayet gibi fail-i mutlak'ın Allah olduğunu, sebeplerin sadece bir perde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Vahdet-i vücûd ehli sûfiler yukarıdaki ayetler ile Allah'ın melekten meydana gelmiş fiilin hakiki müsebbibinin kendisi olduğunu, zahiren meleğin yaptığı işin bâtinen Allah'ın Mümit isminin tecellisi olduğunu vurgulamışlardır.⁴⁸

Bu iki ayet birlikte okunduğunda, birinde Allah'ın ötekisinde ölüm meleğinin öldürdüğü gibi bir yanlış anlama ihtimali vardır. Ancak Elmalılı Hamdi Yazır, konuya şöyle açıklık getirmiştir: İnsandaki bedenden hayvani ruhu alan ölüm meleğidir. Ancak Allah'ın ona kendimden ruh üfledim dediği insanî ruhu kabzedip alan direk Allah'tır.⁴⁹

3.3- “Kullarından sadır olan tevbeyi kabul etmekle, sadakaları almakta olan ancak Allah'ın kendisidir. Ve hakikatte Tevvab ve Rahim yalnız O Allah'tır.”⁵⁰ Tevvab olan Allah'ın sadakaları kabul edici olduğunu vurgulayan bu ayet de yine beşerin eliyle işlediklerinin aslında mutlak olan fâile işaret ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

3.4- “Şimdi bana ekmekte olduğunuz (tohumu) haber verin. Onu siz mi biliyorsunuz, yoksa bilenler biz miyiz?”⁵¹

Selçuk Eraydın'ın naklettiğine göre, Beyzavi tefsirinde bu ayeti: “Siz mi bitirirsiniz yoksa biz mi bitiririz?” şeklinde açıklamıştır.⁵² Bu ayet de ancak vahdet-i vücûd düşünce sistemi içerisinde okunup anlaşıldığında tam olarak idrak edilebilecek ayetlerdendir. Çünkü

⁴⁵ Konuk., *Fusûsu'l Hikem Tercüme Ve Şerhi*, 4/367.

⁴⁶ es-Secde, 32/11.

⁴⁷ El-En'am, 6/61.

⁴⁸ Eraydın, *Tasavvuf Ve Tarikatlar*, 239.

⁴⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/498.

⁵⁰ et-Tevbe, 9/104.

⁵¹ el-Vakı'a, 56/63 .

⁵² Eraydın, *Tasavvuf Ve Tarikatlar*, 239.

yapanın da yaptırmanın da, beşerin gölge varlığının ardındaki gerçek mutlak varlık olan Allah olduğunu ilan etmektedir.

3.5- “İçtiğiniz suya dikkat ettiniz mi? Onu bulutlardan yağdıran siz misiniz, yoksa biz mi?”⁵³

Tefsirlerde, bulutlardan yağmuru yağdıran dış sebep rüzgarlar olsa da, bu fiili meydana getiren asıl sebebin Allah olduğuna dikkat çekilmiştir.⁵⁴ Müsebbibü'l esbab olan Allah'ın ayette bu şekilde anlaşılması vahdet-i vücûd düşüncesini desteklemek için bir argüman oluşturmaktadır.

3.6- “Bunlar Allah'ın ayetleridir ki, onları sana hak olarak okuyoruz.”⁵⁵

Elmalılı tefsirinde, bu ayetteki ‘okuma’ filine, ‘Cebrail aracılığıyla okuma’ manasını vermiştir.⁵⁶ Ancak ister Cebrail aracılığıyla olsun isterse Hakk'ın bizzat okuması kastedilsin, sebepler aracılığıyla yahut bizatihi dolaysız olarak ayetleri indiren ve hem Hz. Peygamberin kalbine hem de tüm müminlere okuyanın mutlak gerçek varlık olduğu düşüncesi, vahdet-i vücûd bakış açısını destekler mahiyettedir.

3.7- “Kur'an'ı O çok esirgeyici Allah öğretti.”⁵⁷

Elmalılı, ‘öğretmek’ fiilinin, hem Cebrail'e hem peygambere hem de hem ümmete, öğretimin kendisini ifade ettiğini belirtir. Ve kimi müfessirlerin de bu kelimeyle öğretmenin değil ‘Kur'an'nın âlâmet kılınmasının’ kastedildiğini dolayısıyla ‘âlâmet’ manasında anlaşıldığını söyler.⁵⁸

Öte yandan Şuâra suresindeki aşağıda yer alan ayet kimi yorumculara göre ‘Kur'an'ı Rahman olan Allah öğretti’ ayetinin anlaşılması açısından anlamlıdır:⁵⁹ Yine bir önceki ayette olduğu gibi fâil-i mutlakın Allah olduğunu ilan eden bu ayet, öğretmek gibi bir teşbihten mutlak varlığın öğreticiliği şeklindeki bir tenzihi de içererek, vahdet-i vücûd düşüncesine delil olan ayetler arasında yer almaktadır.

3.8- “Muhakakki o (Kur'an), âlemlerin Rabbi'nin indirmesidir. Onu Ruh'u'l Emin (Cebrail), uyarıcılardan olası diye, apaçık Arap diliyle, senin kalbine indirmiştir.”⁶⁰ İster sebepler eliyle olsun ister sebepler aracılığı olmadan olsun fiilleri yaratanın Allah olduğunu belirten bu ayet, vahdet-i vücûd düşüncesine göre; Kur'an'ı Cebrail aracılığıyla

⁵³ el-Vakı'a, 56/68.

⁵⁴ İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücut ve Muhyiddin-i Arabi*, (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928),39.

⁵⁵el- Bakara, 2/252.

⁵⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/146.

⁵⁷ er-Rahman, 55/1-2.

⁵⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/ 364.

⁵⁹ Niyazi Beki, *Celal ve Cemal Sıfatları Işığında Rahman Suresi*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2003),28,47.

⁶⁰ eş-Şuara, 42/24.

indirmek gibi bir teşbihten, Allah'ın tüm sebep ve araçlardan münezzehtir olduğu tenzih düşüncesini de kapsamaktadır.

3.9- "Allah ölüm zamanında, ölmeyenin de uykusunda ruhlarını alır." ⁶¹

Yukarıdaki ayetin tefsiri kimi Füsüs şârihi Ahmet Avni Konuk tarafından şu şekilde yapılmıştır: İnsanı, ruhen, bedenen ve nefis olarak; Allah kendi sureti üzere yarattı. Bu nedenle onun bulunduğu halden başka bir hale dönüşmesine onu yaratandan başkasının gücü yetmez. ⁶² Bu ayet, ölüm meleşinin aracılığını yok sayarak, sebeplerin ötesindeki hakiki fail olan Allah'a işaret ederek, vahdet-i vücûd düşüncesindeki, vehmi ve gölge varlıkların yok hükmünde olup, onların arkasındaki hakiki varlığın Allah olduğunu ilan etmektedir.

3.10- "Andolsun sizi imtihan edeceğiz. Ta ki, içinizden mücâhidleri, sabır ve sebat edenleri bilelim." ⁶³

Bu ayeti ilk anlamıyla yorumlayan Elmalılı, ayeti; imtihan meydanında sabır ve imanını gösterenlerin birer örnek olması yönünden ele almış, Allah'ın ezeli ilmiyle herşeyi bilir olduğu halde söz konusu ayette imtihan edilenlerden sabır gösterenleri ilmiyle bileceğine dair hitabını yorumlamamıştır. ⁶⁴

İbnü'l Arabi şârihlerinden Avni Konuk ise bu ayetin Füsûs kitabında Fass-ı Şisi ile tefsir edildiğine dikkat çekmiştir. Ve o bölümü şerhen, Hak ilminin iki çeşit olduğunu, birinin 'ilm-i zâti' diğeri ise sıfat ve isimlerim ilmi olduğunu söylemektedir. ⁶⁵

Bu ilmin zevk ilmi olduğunu belirten Muhyiddin İbn-ül Arabi Fass-ı Lokman'da, Allah'ın işin iç yüzünü bilmekle birlikte, kendi nefisini bu ayette müstefid kıldığını belirtmektedir. ⁶⁶

Ebul Âla el-Afifi ise Şeyhül Ekber'in bu yorumuna aynen katılarak şerh etmiştir. ⁶⁷

Yukarıda zikredilen ayetlerin genel ortak manasına bakılacak olursa, Allah'ın ilim, işitme, görme, fiillerde bulunma ve benzeri birçok hususta yaratılmışlardan sadır olan fiilleri kendisine nispet ettiği görülmektedir. Sûfîlere göre bunun nedeni Hakk'ın varlığıyla kaim olan tüm varlıkların yine ancak O'nda zahir olmasıdır. İşin aslına

⁶¹ ez-Zümer, 39/42.

⁶² Konuk, *Fusûsu'l Hikem Tercüme Ve Şerhi*, 3/290.

⁶³ Muhammed, 47/31.

⁶⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7 /148.

⁶⁵ Konuk, *Fusûsu'l Hikem Tercüme Ve Şerhi*, 4/82-83.

⁶⁶ Eraydın, *Tasavvuf Ve Tarikatlar*, 240, Muhyiddin İbn'ül Arabi, *Fusus'ül Hikem*, çev. Nuri Gençosman, (İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1971), 208.

⁶⁷ Ebu'l Ala Afifi, *Fusus'ul Hikem Okumaları İçin Anahtar*, çev. Ekrem Dumanlı, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 420.

bakıldığındaysa hakikatte tüm bu fillerin yegâne mutlak varlık olan Hakk'ın kudretiyle meydana geldiğine kuşku yoktur. Nitekim aşağıdaki ayet de bunu ilan eder:

3.11-“*Bütün kuvvet ve kudret münhasıran Allah'a aittir.*”⁶⁸

Sûfiler yukarıdaki ayeti yorumlarken Allah'ın sıfatlarından biri olan kudret sıfatının zatından ayrılamayacağı için ilahi Zâtın da her yerde mevcut olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁹

3.12- “*O, gökleri ve yerleri Hakk'ı n ikametini sebep olarak yarattı*”.⁷⁰ Bu ayet de yine teşbih içinde tenzih içererek fail-i mutlak olan Allah'a işaret ederek vahdet-i vücûd düşüncesini desteklemektedir.

3.13- “*Allah göklerin ve yerin nurudur*”.⁷¹

Abdulgâni en-Nablusi, bu ayeti kendisinden başka bir varlığın olmadığı Hakk'ın vücudunun delili olarak sunmuştur.⁷²

3.14- “*Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz. Biz ona şahdamarından daha yakınız.*”⁷³

3.15- “*Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz göremezsiniz.*”⁷⁴

Yukarıdaki zikredilen son iki ayet Kâşâni'ye göre manevi yakınlığın müşâhade olunan hissi suretine dair bir temsildir. Hakikatte ise yakınlaşan ve yakınlaşılan arasında ikilik yoktur.⁷⁵

Elmalılı, bu ayetle ilgili olarak ‘yakınlığın’ ilmen bir yakınlık olduğunu ve Arap bilginleri arasında bu ayetten zâtın yakınlığı manasını anlayan olmadığını belirtmiştir.⁷⁶

Elmalılı, müfessirlerin bu görüşlerini belirttikten sonra aynı ayetle ilgili olarak Muhyiddin-i Arabi'nin Futuhat-ı Mekkiye'sinin Esmâ-i Hüsna babında ‘Akreb’ ism-i şerifi ile ilgili yorumları bahsinde şu sözlerine yer verir: O, hem ‘Karib’ (yakın) ve hem de ‘Akreb’ (daha yakın)dir. Bize bizden daha yakındır çünkü şah damar, bizdendir ve damar bize bitişiktir. Yani bitişme ancak O'nunladır.⁷⁷

Avni Konuk'un Tedbirat-ı İlâhiyye şerhinde son iki ayetle ilgili yorumu şöyledir: Senin hakikatin, latif olan vücud-u hakikindir ki sana şah damarından, yani iç ve dış

⁶⁸ el-Bakara, 2/165.

⁶⁹ Eraydın, *Tasavvuf Ve Tarikatlar*,41.

⁷⁰ en-Nahl, 16/3.

⁷¹ en-Nur, 24/35.

⁷² Abdulgani en-Nablusi, *Gerçek Varlık*,23.

⁷³ Kaf, 50/16.

⁷⁴ el-Vakı'a, 56/85.

⁷⁵ Semerkandi, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, 3/115.

⁷⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/236.

⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/237.

uzuvlarından daha yakındır. Kaf Suresi 16. ayet ve Vakıa 85. ayet-i kerimeleri bunun delilidir. Manen temizlenip senliğin kalmadığı ve sana ait bir varlık göremediğinde, kesif varlığın yerinde durduğu halde Allah'ın hakikatinde müstağrak olursun.⁷⁸

3.16- "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi, O'ndan isterler. O her gün (her an) bir iştendir."⁷⁹

Ayetle ilgili olarak Kâşânî meleklerin, cinlerin ve insanların, istidat lisanıyla her an rablerinden bir şey istediklerini ve O'nun da bu isteklere cevap verdiğini her an bir şey de olduğunu belirtir.⁸⁰

Ahmet Avni Konuk ise Rahman 29. ayet-i kerimesini tefsir ederken Hakk'ın mukaddes zatının ve ilâhi isimlerinin her an tecelli etmekte olduğunu belirtir. O, rahmeti ve rahmaniyyeti gereğince eşyaya vücut vermekle kalmaz, her an onları yokluktan varlığa getirir ve çeşitli isimlerinin tecellileriyle onlar üzerinde her an bir yaratıştadır.⁸¹ Ve bu tecelli ve yaratış Rahman 29. ayet-i kerimesindeki gibi ebediyyen devam eder.⁸²

3.17- "Ancak azamet ve ikram sahibi olan Rabbinin zâtı baki kalacaktır."⁸³

Yukarıdaki ayette geçen 'vech' kelimesine sûfîler zât manası vermiştir. Mevlana 'vech'i tecelli olarak tefsir eder. Hz. Peygamberin gazap ve şehvetten arındığı için nereye baksa Hakk'ın veçhesini yani tecellisini gördüğünü belirtmiştir.⁸⁴ Ayetteki 'vech' ifadesi vahdet-i vücut düşüncesine göre yine teşbih içinde tenzihi içermektedir.

3.18- "O'nun vechinden başka her şey helaktedir. Hüküm O'nun ve nihayet döndürülüp O'na götürüleceksiniz."⁸⁵

Bu ayetin açıklamasında, İbn'ül Arabî'nin yorumunu şerh eden Avni Konuk şöyle demektedir: Hakk'ın varlığını örten taayyün perdesi söz konusu ayette işaret edildiği gibi Hakk'ın nuru karşısında yırtılır. O nur an be an bu perdeleri yırtar.⁸⁶

Füsusü'l Hikem'in ikinci cildinde 6 yerde aynı ayet vahdet-i vücudun delili olarak gösterilmiştir. Bu bölümlerden birindeki yorum şöyledir: Kayıt altına alınmış varlığımız, ilahi isimlerin suretleri olan â'yân-ı sabitenin suretleridir. Bizim suretlerimizde ve varlık zannettiğimiz geçici varlığımızda ortaya çıkan ise Hakk'ın vücududur. İzafî varlıklar olan

⁷⁸ Konuk, *Tedbirat-ı İlahiye Tercüme Ve Şerhi*, 52.

⁷⁹ er-Rahman, 55/29.

⁸⁰ Semerkandi, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, 3/141.

⁸¹ Konuk, *Füsus 'ül Hikem Tercüme Ve Şerhi*, 3/42-43.

⁸² Konuk, *Füsus 'ül Hikem Tercüme Ve Şerhi*, 2/33.

⁸³ er-Rahman, 55/27.

⁸⁴ Tahir'ul Mevlevî, *Şerh-i Mesnevi*, 3/1396; Eraydın, *Tasavvuf Ve Tarikatlar*, 242.

⁸⁵ el-Kasas, 28/88.

⁸⁶ Konuk, *Füsus 'ül Hikem Tercüme Ve Şerhi*, 1/167.

bizlerin kendine ait bağımsız bir varlığı yoktur. Bizim izafi varlığımız her an eriyip yok Hakk'ın zâtı baki kalmaktadır.”⁸⁷

Sonuç

Vahdet-i vücûd düşüncesinin doğmasına ve temellendirilmesine kaynaklık eden onlarca ayet bu ekolün mensubu âlimlerce incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Aslında vücûd ehli sûfiler tüm Kur'an'ı bu nazarla okudukları için, hemen her ayette vahdet-i vücûd düşüncesine işaretler bulmaktadırlar. Çalışmamızda bu çok sayıdaki ayetin her birini mercek altına alıp incelemek bir makale sınırları içinde yetersiz kalacağı için sadece bazı öne çıkan ayetler, vahdet-i vücûd düşüncesini delillendiren ayetlere örnek olmak üzere ele alınıp, üstüne yapılan yorumlar incelenmiştir. Bir kısmını şerhleri ve yorumlarıyla verebildiğimiz birçok ayet vahdet ehli tarafınca, vahdet-i vücûd düşüncesinin naslara dayandığını gösteren en temel argümanlardandır. Ve görülmektedir ki bu ayetlerin işârî tefsir tarzında yorumlanması, vahdet-i vücûd düşüncesiyle örtüştüğü taraflarını kolaylıkla açığa çıkarmaktadır. Bu anlamda başta İbn'ül Arabî ve şârihleri olmak üzere bu bağlamdaki bâtinî tefsircilerin yorumu, ayetlerin farklı bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde vahdet-i vücûda kaynaklık edebildiğini ileri sürenler için, anlamlı argümanlar oluşturmaktadır.

Örneğin, vahdet-i vücûd düşüncesine işaret eden en güçlü argümanlardan biri kabul eden naslardan biri de Enfal suresininin 17. Ayetinde geçen şu ifadedir: *'Attığın vakit sen atmadın fakat Allah attı'*. Bu ayet vahdet ehli için o kadar açıktır ki, Kur'an-ı Kerim'de Allah bu ayetle adeta Hz. Muhammed'in kendi hüviyetinin Hak olduğunu ve taayyünün kul olduğunu ilan etmektedir. Hz. Peygamberin, 'Beni gören muhakkak Hakk'ı gördü' hadisi de yüksek hüviyetinin, zât-ı Hak ve taayyünün ise zât ve sıfat ile Hak olduğuna işaret etmektedir. Nitekim 'Habibim de ki, Ben de ancak sizin gibi bir beşerim' (Kehf 18/110) ayet-i kerimesinde de bu kulluğa işaret edilmiştir. Bu hakikat tüm varlıklar hakkında da böyledir. Allah Kur'an-ı Kerim'de tüm müminlere 'Onları siz katletmediniz velakin Allah katl etti'(Enfal 8/17) buyurmuştur. Bu ayetin yorumuna yer veren Ahmet Avni Konuk gibi İbnü'l Arabî şârihleri, mutlak fail ve müsebbibü'l esbabın ancak Allah olduğunu, varlığın mevcudiyetini Hakk'ın varlığına nispetle adeta bir hayal ve gölge olduğunu ifade etmişlerdir. Peygamberimizin Bedir gazasında müşrikler tarafına bir avuç taş kırığı attığını belirten Tahir'ül Mevlevî de Mevlana'nın bu ayetle ilgili yorumunu şöyle şerh etmektedir: Cenab-ı Hak'ın 'ya Muhammed attığın zaman sen atmadın. Ancak Allah attı' hitabında hem nefiy hem de ispat vardır. 'Attığın vakit' ifadesiyle taşların, taraf-ı Nebeviden atıldığı ispat ediliyor. 'Sen atmadın' ifadesiyle de atma işi, Resulullahtan nefy olunuyor ki, her ikisi de doğrudur ve sabittir. Çünkü zahirde taşları atan Resulullah iken hakikatte atan ve o taşlara müşrikleri sersemletmek özelliğini verense Allah'dır. Hz. Mevlana, bu ayeti tefsir ederken beyan edilen nefiy ve isbatın yerinde zikredildiğini söylüyor. Yani bir avuç toprak ve taş bir ordunun kırılıp

⁸⁷ Konuk, *Füsus 'ül Hikem Tercüme Ve Şerhi*, 2/135.

bozulmasına nasıl sebep olur? Avuç Hz. Peygamberin avucudur ama atış Allah'tandır. Bu iki nisbetin nefyi de, isbatı da yerindedir.

Vahdet-i vücûd düşüncesine açıkça işaret ettiği düşünülen ayetlere bir başka örnek de, Allah'ın akrebiyetini ilan ettiği şu ayetlerdir:

*"Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz. Biz ona şahdamarından daha yakınız."*⁸⁸

*"Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz göremezsiniz."*⁸⁹

Abdulgani en-Nablusi, bu ayetleri kendisinden başka bir varlığın olmadığı Hakk'ın vücudunun delili olarak sunmuştur.⁹⁰ Kâşânî'ye göre bu ayetler manevi yakınlığın müşâhade olunan hissi suretine dair bir temsildir. Hakikatte ise yakınlaşan ve yakınlaşılan arasında ikilik yoktur.⁹¹

Vahdet-i vücûd düşüncesini savunanların naslardan açık delil olarak gösterdiği bu ayetlerin yanısıra, tenzih-teşbih ilişkisi açısından vahdet-i vücûd düşüncesine işaret eden ayetlerden bir kaçı da tebit edilerek çalışmamızda örnek olarak sunulmuştur. Özellikle, tanrı tasavvuru açısından tenzihte teşbih, teşbihte tenzih gören vahdet-i vücûd nazarıyla okunmadığında çok problematik olan bu ayetlerin, ancak tenzih ile teşbihi cem eden vahdet anlayışı ile okunduğunda açıklık kazandığı, çalışmamızda ortaya konmuştur. Bu ayetlerden birkaç örnek şöyledir:

*"Korkmayın 'buyurdu; 'çünkü ben sizinle beraberim, iştirim ve görürüm."*⁹² İlahi sıfatlarda teşbihe işaret eden bu ayet, tenzih düşüncesiyle cem edilerek düşünülmediğinde, vahdet-i vücûd düşüncesi bağlamında okunup yorumlanmadığında, tanrı tasavvuru açısından anlaşılması zorlaşmaktadır.

*"Sizin yaratılmanız da diriltilmeniz de ancak tek bir nefis gibidir. Hakikat, Allah Semi'dir, basirdir."*⁹³ Tenzihte teşbih, teşbihte tenzih olduğunu öne süren İbnü'l Arabi yorumları eksik kaldığında bu ve benzeri tebihî sıfatları öne çıkaran ayetlerin anlaşılması eksik kalmaktadır.

*"Kim Rasul'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur, kim de, yan bükerse üzerlerine seni gözcü göndermedik"*⁹⁴ Vahdet-i vücûd düşüncesinde hakikat-ı Muhammediyye'nin ilahi isimlerin cem olduğu Allah isminin bir tecellisine işaret olduğu düşünülmekte, bu ayet bu

⁸⁸ Kaf, 50/16.

⁸⁹ el-Vakı'a, 56/85.

⁹⁰ Abdulgani en-Nablusi, *Gerçek Varlık*, 23.

⁹¹ Semerkandi, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, 3/115.

⁹² et-Taha, 20/46.

⁹³ Lokman, 31/28.

⁹⁴ en-Nisa, 4/80.

nazar itibariyle değerlendirildiğinde, vahdet düşüncesi için önemli bir argüman olmaktadır.

“Evet onlardan evvelkiler de mekrettiler, fakat binnetice bütün mekr Allah ’ındır! O bilir her nefis ne kesbediyor! Yarın kafirler de bilecek ki o yurdun ukbası kimin!”⁹⁵

“Bununla beraber mekrettiler, Allah da mekirlerine mekretti. Öyle ya, Allah hayru’l makirindir!”⁹⁶

“Allah onlarla istihza ediyor da, tuğyanları içinde bocalarken kendilerini sürüklüyor. Bunlar işte öyle kimselerdir ki, hidayet bedeline dalaleti satın almışlardır da ticaretleri kar etmemiştir, yolunu tutmuş da değillerdir.”⁹⁷

Yukarıda zikredilen ayetlerin her biri, vahdet-i vücûd düşüncesi açısından özellikle tenzih- teşbih ilişkisi göz önüne alınarak nasıl yorumlandığına bakılacak olursa ayrı bir makalenin hatta kitapların çalışma konusu olacak vüsatte olduğu görülmektedir. Bu nedenle, genel bir fikir ve ipucu vermesi açısından, vahdet ehlinin bu ayetleri nasıl yorumladığına bakılacak olursa, özetle görülür ki, Bakara 15. ayette geçen, ‘istihza’, Al-i İmran 54. ayette geçen ‘mekr’ gibi sıfatlar, onlara göre, kesif âlemde ortaya çıkan işlerdendir. Ve Allah bunları çirkin görür. Nitekim âlemde mevcut olan sıfattan bazıları kötü bazıları iyidir. Ve âlem Allah’ın sıfatı üzerine olduğu için, Hak tüm fiilleri kapsayıcı olduğu gibi âlem de kapsayıcıdır. Hakk’ın ve âlemin sureti üzerine yaratılan insan da ilahi sıfatların hepsinin meclasıdır. Ve bu nedenle de kötüyü ve iyiyi içerir.

Yukarıda zikredilen ayetlerin genel ortak manasına bakılacak olursa, Allah’ın ilim, işitme, görme, fiillerde bulunma ve benzeri birçok hususta yaratılmışlardan sadır olan fiilleri kendisine nispet ettiği görülmektedir. Sûfîlere göre bunun nedeni Hakk’ın varlığıyla kaim olan tüm varlıkların yine ancak O’nda zahir olmasıdır. İşin aslına bakıldığında hakikatte tüm bu fiillerin yegane mutlak varlık olan Hakk’ın kudretiyle meydana geldiğine kuşku yoktur. Nitekim aşağıdaki ayet de bunu ilan eder:

“Bütün kuvvet ve kudret münhasıran Allah’a aittir.”⁹⁸

Sûfîler yukarıdaki ayeti yorumlarken Allah’ın sıfatlarından biri olan kudret sıfatının zatından ayrılamayacağı için ilahi Zâtın da her yerde mevcut olduğunu belirtmişlerdir.

Özetle, çalışmamızda, vahdet-i vücud düşüncesini savunanların bu düşünceye referans olarak Kur’an’dan delil gösterdikleri ayetlerin küçük bir numunesini bu makalenin boyutlarının elverdiği ölçüde ortaya koymaya çalıştık. Vahdet ehlinin bâtinî tefsirleri yok sayıldığında birçok ayette tanrı tasavvurunun anlaşılmasının eksik kaldığını, özellikle

⁹⁵ er-Ra’d, 13/42.

⁹⁶ Al-i İmran, 3/54.

⁹⁷ el-Bakara, 2/15-16.

⁹⁸ el-Bakara, 2/165.

tenzih-teşbih içeren ayetlerin neredeyse anlaşılmaz halde kaldığını tespit ettik. Bu bağlamda vahdet ehlinin tefsirlerinin ve yorumlarının, birçok ayetin vahdet-i vücuda kaynaklık ettiği ve delil olduğuna dair argümanlarının tutarlı ve anlamlı bir düşünce sistemi içerisinde açıklandığını belirledik. Çalışmamızın bu konuda yapılacak daha geniş kapsamlı çalışmalar için bir başlangıç noktası oluşturmasını ummaktayız.

Kaynakça

Afîfi, Ebu'l Alâ Afîfi *Fusus'u'l Hikem Okumaları İçin Anahtar*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2002.

Beki, Niyazi. *Celal ve Cemal Sıfatları Işığında Rahman Suresi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2003.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınevi, İstanbul 2005.

En-Nablusi, Abdulgani. *Gerçek Varlık*. İstanbul, İz Yayıncılık, 2003.

Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf Ve Tarikatlar*. İstanbul Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2004.

Ertuğrul, İsmail Fenni. *Vahdet-i Vücut ve Muhyiddin-i Arabi*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928.

Kâşâni, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

Konuk, Ahmed Avni. *Fusus'u'l Hikem Tercüme Ve Şerhi*. Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın. 4 Cilt. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2000.

Konuk, Ahmed Avni. *Tedbirat-ı İlahiye Tercüme Ve Şerhi*. Haz. Mustafa Tahralı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

Kur'an-ı Kerim Meâli, Hazırlayanlar: Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

Muhyiddin İbn'ül Arabi. *Fusus'ül Hikem*, çev. Nuri Gençosman. İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1971.

Semerikandi, Kemaleddin Abdürrezzak Kâşâni. *Te'vilât-ı Kâşâniyye*. terc. Ali Rıza Doksanyedi. Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1988.

Suad el-Hakîm, *İbnü'l-Arabi Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.

Tahir'ul Mevlevi. *Şerh-i Mesnevi*, 14 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1969.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Sadeleştiren: Nusrettin Boleli. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, Zehreveyn Yayınevi, 1992.